

FELSEFE DÜNYASI

2019/ KIŞ/ WINTER Sayı/Issue: 70

FELSEFE / DÜŞÜNCE DERGİSİ

Yerel, Süreli ve hakemli bir Dergidir.

ISSN 1301-0875

Türk Felsefe Derneği mensubu tüm Öğretim üyeleri (Prof. Dr., Doç. Dr., Dr. Öğr. Üyesi) *Felsefe Dünyası*'nın Danışma Kurulu/ Hakem Heyetinin doğal üyesidir.

Sahibi/Publisher

Türk Felsefe Derneği Adına Başkan Prof. Dr. Murtaza KORLAELÇİ

Editör/Editor

Prof. Dr. Celal TÜRER

Yazı Kurulu/Editorial Board

Prof. Dr. Murtaza Korlaelçi (Ankara Üniversitesi)

Prof. Dr. Celal Türer (Ankara Üniversitesi)

Prof. Dr. Hasan Yücel Başdemir (Ankara Üniversitesi)

Prof. Dr. Levent Bayraktar (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)

Doç. Dr. Muhammet Enes Kala (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Fatih Özkan (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)

Arş. Gör. Buğra Kocamusaoğlu (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)

Felsefe Dünyası yılda iki sayı olmak üzere Temmuz ve Aralık aylarında yayımlanır. 2004 yılından itibaren Philosopher's Index ve Tubitak/Ulakbim tarafından dizinlenmektedir

Felsefe Dünyası is a refereed journal and is Published Biannually. It is indexed by Philosopher's Index and Tubitak/Ulakbim since 2004

Adres/Adress

Necatibey Caddesi No: 8/122 Kızılay-Çankaya / ANKARA PK 21 Yenışehir/Ankara

Tel & Fax : 0312 231 54 40

www.tufed.net

Fiyatı/Price: 50 TL (KDV Dahil)

Banka Hesap No / Account No:

Vakıf Bank Kızılay Şubesi | IBAN : TR82 0001 5001 5800 7288 3364 51

Dizgi / Design: Emre Türku

Kapak Tasarımı / Cover: Mesut Koçak

Baskı / Printed: Tarcan Matbaası

İvedik Cad. Mercan 2 Plaza, No: 417, Yenimahalle / ANKARA

Tel: 0 312 384 34 35-36 (Pbx) Fax: 0 312 384 34 37

Basım Tarihi : Aralık 2019, 600 Adet

TANRI İNANCINA DAİR YAKLAŞIMLAR BAĞLAMINDA 'TANRI VARDIR.' YARGISININ MANTIKSAL ANALİZİ*

Felsefe Dünyası Dergisi, Sayı: 70, Kış 2019, ss. 217-234.

Hakemleme: 28.08.2019 | Kabul: 17.09.2019

Ayşe ŞAVKLIYILDIZ**

Giriş

Tanrı'ya dair tartışmaların incelenmesinde öncelikli olarak belirlenmesi gereken, 'Tanrı vardır.' yargısının mantık bilimi içindeki konumudur. Bunun nedeni, delillendirmeye konu olan tüm yargıların mantıksal açıdan değerlendirilmeye tâbi tutulmasının pozitif bilimler açısından taşıdığı önemden ileri gelmektedir. Çalışmanın amacı, 'Tanrı vardır.' yargısının mantıksal açıdan biçimsel ve içeriksel yönlerini tespit etmenin yanı sıra, bu yargının yine mantıksal doğrulama yöntemleri ekseninde değerlendirilmesi suretiyle geçerlilik, gerçeklik ve tutarlılık bağlamında konumunun belirlenmeye çalışılmasıdır. Bahsi geçen denetleme işlemi, mantıksal açıdan formel incelemeye karşılık gelmektedir. Ancak çalışmanın kapsamı 'Tanrı vardır.' yargısını sadece formel anlamda ele almak değil aynı zamanda önerme içeriği açısından önem teşkil eden ancak, Aristoteles mantığının biçimsel sınırlarının dışında kalan informel bağlamda da incelemektir. Bu noktada ifade edilmelidir ki, 'Tanrı vardır.' yargısının informel anlamda incelenmesi, konunun mevcut din felsefesi çalışmaları bağlamında ele alınması ile mümkündür.

Bu vasıtaıyla çalışmamızın Aristoteles mantığı ve din felsefesi eksenli disiplinler arası bir araştırma olduğu ifade edilebilir. Ancak din felsefesi açısından Tanrı konusunun oldukça problematik ve kapsamlı olması nedeniyle

* Bu makale, 9-11 Mayıs 2018 tarihleri arasında düzenlenen VIII. Mantık Çalıştayı'nda sunulan "Mantıksal Zeminde 'Tanrı Vardır.' Önermesinin Gerçekliğine Dair" başlıklı tebliğin geliştirilmiş halidir.

** Arş. Gör. Süleyman Demirel Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Mantık Anabilim Dalı, Isparta, Türkiye, aysesavkliyildiz@sdu.edu.tr

araştırmamızı bu meseleye dair bazı başlıkları odağa alarak sınırlandırmak, bir zorunluluk olarak ortaya çıkmıştır. Bu sınırlar mantıksal açıdan ‘Tanrı vardır.’ yargısının biçimsel ve içeriksel açıdan değerlendirilmesi, din felsefesi açısından ise yargıya dair takınılan tutumun zorunlu olarak ortaya çıkarıldığı dört temel anlayışın ele alınmasıdır. Bu anlayışlar teizm, agnostisizm, pozitivizm ve ateizmdir. Çalışma içerisinde ana yargı yani ‘Tanrı vardır.’ önermesi mantıksal açıdan daha ziyade biçimsel olarak ele alınırken, yukarıda bahsi geçen anlayışlar, esas argümanlar ve anti-tezler bağlamında içeriksel olarak değerlendirilecektir. Bunun nedeni tarih boyunca ortaya konulmuş her bir argüman ve karşıt görüşün incelenmesinin ve bu argüman ve karşıt görüşlerin hem biçimsel hem de içeriksel olarak denetlenmesinin makalenin sınırlarının dışında kalmasıdır.

1. Mantık Bilimi Açısından ‘Tanrı Vardır.’ Yargısının İncelenmesi

‘Tanrı vardır.’ yargısı, klasik mantığın konusu kıyasın unsurlarından önermedir. Bir yargının dil ile ifadesine karşılık gelen önermede, aslolan konu ve yüklem arasında, mantık kuralları ekseninde bir bağın kurulması ve bu bağ vasıtasıyla ortaya çıkarılan hükmün doğrulanabilir yahut yanlışlanabilir olmasıdır. ‘Tanrı vardır.’ önermesinde, ‘Tanrı’; konu, O’nun var olması; yüklem ve -dır eki ise varlık bağı (rabita/copula)dır. Klasik mantık açısından ait olduğu alana göre, dini bir önerme olan ‘Tanrı vardır.’ yargısı, niteliği bakımından olumlu, yapısı bakımından ise basit/yüklemli/hamlî bir forma sahiptir.¹ Bu önermede ortaya çıkan yargı ise Tanrı’nın yokluğunun zıddı yani, O’nun varlığının ihbârî bir şekilde ifadesidir. Yukarıda kısaca gerçekleştirilen unsurlarına ayırma işlemi, önermenin biçimsel yönü ile ilgilidir. Buna ek olarak önermeler içeriksel yönleri bağlamında da değerlendirilmelidir.

Tüm önermeler içeriksel bağlamda doğru ve yanlış olma durumlarına göre iki temel epistemolojik değer sınıflamasına tâbidir. Burada doğruluk ve yanlışlıktan kasıt ise, onun dış dünyadaki gerçeklikle örtüşmesi, yani duyu verileriyle, empirik gözlemlerle ve apriori kabul edilen aksiyomatik önsellerle elde edilen bilgiyle çelişmemesidir. Bir önermenin gerçek, zorunlu, mümkün yahut mümtenî olma durumuna karşılık gelen modalite/kip konusuna göre, ‘Tanrı vardır.’ yargısında konu (Tanrı), O’na yüklenen anlam sebebiyle apodeiktik, yani zorunlu bir yapıdadır. Özellikle İslam mantıkçıları tarafından varlığın sebebinin, yani Tanrı’nın varlığının tartışılmayacağı kabul edilmiş, bu nedenle Tanrı’nın varlığının zorunluluk dışındaki herhangi bir

1 Paul Vincent Spade, *Thoughts, Words and Things: An Introduction to Late Mediaeval Logic and Semantic Theory*, 2002, S. 12-13; İbrahim Emiroğlu, *Klasik Mantığa Giriş*, Elis Yay., 6. Baskı, Ankara, 2010, s. 110-111.

kiplikle ilişkilendirilemeyeceği iddia edilmiştir. Aristoteles'e göre ise, bahsi geçen gerekliliği oluşturan ön kabullerin dahi (kıyasın sonucu açısından) zorunluluğundan bahsedilebilmesi için yapılan çıkarımın geçerli olma niteliklerini taşıması gerekir.² Bu bağlamda en üst öncüller olarak kabul edilen aksiyom ve postulatlar bile içerikleri yönünden zorunlu kabul edilebilmek için denetlemeye tâbi tutulmalıdır. Ancak İbn Sînâ'ya göre, varlık Tanrı'nın özünden kaynaklandığından, onun için bir zorunluluk niteliği taşımaktadır.³ Çünkü ona göre, zatı olmayan veya imkânsız olan hiçbir şeyin mahiyetine dair sorular sorulamaz. Bunun nedeni ise söz konusu imkânsızlık sebebiyle varlığa dair herhangi bir tasavvurun mümkün olamamasıdır.⁴ Buna rağmen, bahsi geçen durum, özünden kaynaklanan zorunlu mevcudiyeti sebebiyle Tanrı'ya hasredilemez. Bu ontolojik zorunluluğun ispatlanması adına oluşturulmuş bazı Tanrı kanıtlamaları mevcuttur. Ancak bu kanıtlamalarda din odaklı düşüncenin, varlığından şüphe edilmeyen Tanrı anlayışı üzerinden yapılan delillendirmeler mevcutken, modern din felsefesinde Tanrı'nın var olup olmadığı tartışılmaktadır. Bu bağlamda teist, ateist ve agnostik yaklaşımların ortaya çıkması makul görünmektedir.

'Tanrı vardır.' önermesinin mantıksal konumunu belirlemek onun zorunlu ifade biçimi olan dil ekseninde, özelde de din dili bağlamında değerlendirilmesini gerekli kılmaktadır. 'Tanrı vardır.' önermesinin mantıksal statüsü din dilinin mantıksal statüsüyle doğrudan ilişkilidir. Çünkü bir dini iddia olan bu önermenin gerçekliğini temellendirmek, onun dâhil olduğu dilin ve kullanım alanının hakikatle uyumunu belirlemeyi gerektirir. Bu noktada Tanrı'nın mahiyetine ilişkin kullanılacak teşbihi, tenzili ve temsili olmak üzere üç temel biçim mevcuttur. Teşbihi dil teorisinde, insani niteliklerden tümüyle bağımsız bir söylemde bulunmanın imkânsız olması, netice itibarıyla antropomorfizm eğilimi yaratma tehlikesine sahiptir. Tenzihî dilde ise Tanrı'nın ne olmadığı üzerine konuşulabileceğine dair düşünce merkezdedir. Ancak bu tutumun sonuç olarak agnostik bir tavra dönüşmesi de imkân dâhilindedir. Her iki söylem biçiminde de bazı problemlerin bulunması üçüncü bir yolu yani temsili/analojik delillendirmeyi ortaya çıkarmıştır. Analojik yöntem için teoloji, aşkın varlığı anlatmak için bilinen ifadelerden özel bir anlam çıkarmayı ve bilinenle bilinmeyen arasındaki benzerliği vurgulayarak kanıtlamayı mümkün kılmayı hedefler. Ancak analojik delillen-

2 Aristoteles, *Organon III, Birinci Analitikler*, Çev. Hamdi Ragıp Atademir, MEB Yay., İstanbul, 1989, ss. 25-28.

3 Bkz. İbn Sînâ, *Yorum Üzerine*, Çev. Ömer Türker, Litera Yay., İstanbul, 2006, ss. 103-115; Necati Öner, "Klasik Mantıkta Modalite-I, Modal Önermeler", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 15, Ankara, 1967, s. 78.

4 İbn Sînâ, *II. Analitikler*, Çev. Ömer Türker, Litera Yay., İstanbul, 2006, s. 22.

dirmede Hume'un güçlü eleştirileri yöntemin güvenilirliğini önemli ölçüde azaltmıştır.⁵

Anthony Kenny'e göre ise 'Tanrı vardır.' önermesinin ifade edilmesi ile ortaya çıkabilecek dört farklı tavır ve bunların neticesinde oluşan dört farklı grup olduğundan söz edilebilir. Bunlardan ilki, yani pozitivistlere göre, Tanrı anlamsız olduğu gibi, doğru ya da yanlış şeklinde ifade edilemez. Pozitif ateizme göre, Tanrı anlamlı ancak yanlış, agnostisizme göre, Tanrı anlamlı olmasına karşın, doğru ya da yanlış olabilme niteliği taşır. Son olarak teizme göre ise Tanrı anlamlı ve doğrudur.⁶ Bu farklı bakış açılarının ortaya çıkmasında esas neden, bilginin varlığının imkânına dair kabuller ve söz konusu bilgiyi elde etmede geçerli görülen yöntemin kesinliğidir. Çalışmamız içerisinde bahsi geçen bakış açıları, iddiaları odağa alınmak suretiyle, mantıksal açıdan informel bağlamda ele alınmaya çalışılacaktır.

2. Teizm Bağlamında 'Tanrı Vardır.' Yargısının İncelenmesi

Din ve inancın insanın yaratılışından beri sahip olduğu birer fenomen olduğunu, bu nedenle de mutlak bir Tanrı inancının kesinliğini savunan teizme göre, Tanrı'nın özü tam olarak bilinemese bile varlığı kanıtlanabilir. Dolayısıyla çalışma boyunca bahsedilen Tanrı'nın varlığı noktasında farklı görüş beyanında bulunan tüm bakış açıları arasında 'Tanrı vardır.' yargısını tümüyle sahiplenilen görüş de teizme aittir. Ancak pozitif bir bilim olarak mantık bağlamında ele alındığında teizmin argümanları ciddi eleştirilere maruz kalmıştır. Bunun nedeni mantığın akıl yürütme biçimlerinden olan tümdengelim ve tümevarım vasıtasıyla herhangi bir teistik savın doğrulanmasının mümkün olmadığına yönelik iddiadır.⁷ Bu iddiayı savunanlara göre, Tanrı'nın varlığını delillendirme çabasındaki teizmin argümanları için oluşturulmak istenen akıl yürütmede, özne olan Tanrı'nın doğrudan kendisi, mantıksal gerçeklik kriterleri ile değerlendirilemediğinden itiraza konu olmuştur. Çünkü Tanrı, mantığın kabul ettiği, varlığın beş duyuyula algılanması niteliğini taşımamaktadır. Bu nedenle özellikle teizmi savunan din felsefecileri, mantıksal açıdan daha ziyade analogik akıl yürütmelere karşılık gelebilecek olan bazı Tanrı kanıtlamaları ortaya koymuşlardır. Kısacası, insanın doğal olarak inanma isteği olduğu düşüncesinden hareketle, bu iddianın nihai sonucu olarak ortaya çıkan Tanrı kanıtlamaları esasında teizmin ürünüdür. Bu kanıtlamalara getirilen eleştiriler ve eleştiriler bağlamında

5 Turan Koç, *Din Dili*, İz Yay., İstanbul, 2012, ss. 54-74.

6 Anthony Kenny, "Bilinmeyen Bir Tanrı'ya İman", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, Çev. Fatih Topaloğlu, Cilt: 13, Sayı: 2, Samsun, 2013, s. 232.

7 Alvin Plantinga, "Teizm, Ateizm ve Rasyonalite", Çev. Ferhat Akdemir, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 22, İstanbul, 2010, s. 285.

yeniden tartışılan meseleler de, teizmden farklı görüşleri savunan, Tanrı'nın varlığına dair tartışmayı odağa alan ateizm, agnostisizm ve pozitivizmi ortaya çıkarmıştır. Bu noktada yapılması gereken, teizmin 'Tanrı vardır.' yargısına olan sarsılmaz güveninin altyapısını oluşturan yahut bu güvenin zorunlu olarak ortaya çıkardığı argümanların tespit edilmesidir.

2.1. Bir Tanrı Kanıtlaması Olarak Ontolojik Delile Getirilen Temel Eleştiriler

Tanrı kanıtlamaları ontolojik, kozmolojik ve teleolojik argümanlar olmak üzere üç ana başlıkta ele alınır. Zihinsel olarak, Tanrı'nın yetkin ve kusursuz olduğunu odağa alarak varlığın apaçıklığı ilkesinden hareket eden ve Tanrı'nın varlığının bu yolla ispatlanmaya çalışıldığı ontolojik delil, Anselmus'un katkısıyla geliştirilerek yeniden ele alınmıştır.⁸ Ancak Tanrısal apaçıklık bile, herkes tarafından anlaşılabilir seviyede değildir. Bunu anlayabilmek, kişinin yetkinliğini gerektirdiği gibi kendisinin de anlamaya açık olması muhatap için birincil niteliklidir.⁹ Anselmus'a göre, Tanrı daha mükemmeli tasavvur edilemeyendir ve O'nun varlığını reddetmek en mükemmel varlığını reddederek, aslında daha mükemmel ve Tanrı olmayan bir varlığın zorunlu olarak zihinde bulunduğunu kabul etmek anlamına gelir. Oysaki daha mükemmeli tasavvur edilemeyen zihinde mevcuttur ve onun varlığı salt zihinsel değildir. Çünkü en mükemmel olan aynı zamanda gerçek olan olmalıdır. Ne var ki onun bu düşüncesi, zihinde var olanın dış dünyada var olmasının da zorunlu olarak sebebi olamayacağını savunanlar tarafından eleştirilmiştir.¹⁰ Modern dönemde Descartes söz konusu eleştiriye, Tanrı'nın zihinsel mevcudiyeti düşüncesinin, O'nun varlığından ayrı olmadığını ifade ederek cevap vermiştir. Çünkü ona göre, ilk bakışta Tanrı'nın yokluğunu zihinsel manada düşünmek mümkündür, ancak derinlikli düşünüldüğünde, bir varlığı zati veya özünden bağımsız kabul etmek anlamlı değildir. Dolayısıyla "Tanrı düşüncesi varsa, Tanrı vardır." ve "O'nun yokluğunu düşünmek salt yokluk değildir.", yani varlığını reddetmek anlamındadır. Bu da, mantıksal açıdan "...varsa ...'dır.", yahut "...olsaydı olurdu." şeklinde ifade edilebilir. Bu bile Descartes'a göre ontolojik argümanla Tanrı'nın yokluğunun düşünülmemeyeceğinin ispatıdır.¹¹

8 Etienne Gilson, *Ortaçağ Felsefesinin Ruhu*, Çev. Şamil Öçal, Açılım Kitap, İstanbul, 2005, s. 70.

9 Paul Ziff, "Tanrı Hakkında", Çev. Cevan Kuvancı, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 13, 2011/2, s. 126.

10 Adnan Arslan, *Tanrı'nın Varlığına Dair Argümanlar, Ateist Din Felsefesi Eleştirisi*, İSAM Yay., İstanbul, 2006, s. 24-25.

11 Renatus Descartes, *Metafizik Üzerine Düşünceler*, Çev. Çiğdem Dürüşken, Kabalıcı Yay., İstanbul, 2013, ss. 65-69.

Bahsi geçen kanıtlamada Descartes'ı eleştiren Kant, Tanrı'nın varlığının bir varsayım olarak kabul edildiğini ve bu varsayım üzerinden ona nitelikler yüklenerek zihnin sınır tanımayan yapısının imkânlarıyla, imkânsız dahi zihinsel anlamda oluşturabileceğini iddia etmektedir. Çünkü Kant'ın felsefi yaklaşımına göre, tüm önermeler yani hükümler, analitik yahut sentetik önerme olmak durumundadır. Analitik önermeler birer totoloji oldukları için yeni bir bilgi vermezler, bu açıdan da Kant'a göre bilimsel manada değersizdirler. Aslolan sentetik önermelerdir ve onlar deneysel denetlemeler aracılığıyla yeni bilgi verir ki, bilimsel verilerin, bireye faydası olan edinimlerinin tamamı bu sentetik önermelerin kurulumuyla mümkündür. Öyleyse 'Tanrı vardır.' önermesi, ne tam anlamıyla bir analitik önermedir ne de deneysel bir çıkarımın neticesi olan sentetik önerme grubuna dâhil edilebilir. Bu basitçe bir ön kabuldür ve bahsi geçen statüdeki bir ön kabulün bilimsel bir değeri olamayacağı gibi, rasyonel anlamda denetlenmesi de imkânsızdır. Öyleyse Kant'a göre, bir ön kabul üzerinden çıkarım yapmak, onu bir akıl yürütmenin öncüllerinden saymak, gerçekliğin tabiatıyla örtüşmemektedir. Bunun bir bilgi olması, ancak gerçek öncüllerden elde edilmiş bir çıkarım olmasıyla mümkündür.¹² Çünkü varlığın bilgisi tecrübeye dayanmak durumundadır. Dolayısıyla Kant'ın itirazı metafiziğe dair her şey içindir. Ancak aşkın varlık anlayışının sınırlarının, açık duyu verileriyle, tümel manada somut bir delillendirmeye ortaya konulmasını beklemenin, fazlaca basite indirgenmiş olduğu söylenebilir. Bu bağlamda Kant ve onun görüşünü benimseyenler için 'Tanrı vardır.' yargısının ontolojik delil ekseninde bir kanıtlama hükmüne sahip olması olanaklı görünmemektedir.

2.2. Bir Tanrı Kanıtlaması Olarak Kozmolojik Delile Getirilen Temel Eleştiriler

Tanrı'nın varlığını ispatlama amacındaki diğer bir delil, yaratılmış olandan yaratıcıya, varlıktan var etmeye ulaşmayı esas alan kozmolojik delildir. Bu delil, Fârâbî'nin varlık sınıflaması ekseninde değerlendirilebilir. Kelamcılarının da Fârâbî'nin yaklaşımına göre ele aldığı bu sınıflamada, varlığı zorunlu olanlar ve olmayanlar şeklinde ikili bir tasnif mevcuttur. Varlığı zorunlu olanın zorunluluğu ise zatından kaynaklanmaktadır. Aksi takdirde, her varlığın bir sebebe ihtiyacı olur ve bu bir teselsüle dönüşmek durumunda kalırdı.¹³ Öyleyse tüm mümkün varlıkların, varlığının sebebi olan, ancak kendisi zorunlu olan bir varlığa ihtiyaçları vardır.¹⁴ İbn Sînâ da, kozmolojik delili,

12 Immanuel Kant, *Gelecekte Bilim Olarak Ortaya Çıkabilecek Her Metafiziğe Prolegomena*, Çev. İoanna Kuçuradı, Yusuf Örneç, TFK., 3. Baskı, Ankara, 2002, s. 15-16.

13 Bekir Topaloğlu, *İslam Kelamcılarının ve Filozoflarına Göre Allah'ın Varlığı (İsbât-i Vacip)*, DİB Yay., 9. Baskı, Ankara, 2001, s. 101-102.

14 Ebu Nasr Muhammed el-Fârâbî, *Uyûnül-Mesâil*, Thk. Ahmed Naci Cemali, Matbaatü'l-Adeni, 1907, s. 65-66.

varlıklar arasındaki imkân ve zorunluluk ilişkisi bağlamında ele almış ve Tanrı'nın zorunlu varlığını ortaya koymaya çalışmıştır.¹⁵ Çünkü Tanrı, zati gereği zorunlu olarak var olma niteliğini ve diğer tüm yaratıcı vasıfları içinde barındırır. Öyleyse 'Tanrı vardır.' önermesi, zaten zorunlu olarak hakikatle örtüşmek durumunda olduğundan, analitik yani doğruluğu apaçık ve kesin olan önermeler sınıfına dâhildir.

Elbette bu görüş, Kant gibi modern dönem filozoflarının analitik önermeyi değersiz kabul ettikleri bakış açısıyla çelişmekte ve analitik önermeyi kendiliğinden bilinen olması sebebiyle aksiyomatik kabul eden düşünce sistemleri için anlam taşımaktadır. Çünkü açıktır ki, Tanrı'nın varlığının olumsuzlanması ya da yokluğu üzerine delil getirme çabası, teist düşünce için kabul edilemez bir durum, boşa bir çabadır.¹⁶ Ancak bu görüşün karşısında duran temelci anlayış ise Tanrı inancının apaçıklığını duyu sağlamasına imkân vermemesi gerekçesiyle, temel bir inanç olma statüsünde bulunmadığını düşünerek reddetmekte ve Tanrı'ya karşı teist bakış açısı tarafından var olduğu savunulan 'doğal eğilim'i yetersiz bulmaktadır.¹⁷ Buna karşın, Tanrı'nın varlığındaki zorunluluğun kabulü, mantıksal açıdan onun anlamlı ve açıklanabilir olma kriterleriyle çelişmemektedir.

Kozmolojik delilde, Thomas Aquinas'a göre, tüm varlıklar hareketlidir ve her hareket eden kendisini harekete geçiren bir başka varlığa ihtiyaç duyar. Bu da ilk varlığa kadar devam eden neden-sonuç ilkesi gereği Tanrı'ya ulaşmaktadır.¹⁸ Ayrıca kâinattaki düzen, yeter-sebep ilkesi ve eşyada var olan tedericilik Aquinas'a göre, kozmolojik delilin diğer basamaklarıdır. Duyu verisiyle varlığı ispatlanamayan Tanrı eleştirilerine karşı, Leibniz gibi filozofların cevabı ise şu şekildedir: Sınırsız bir varlığı ifade eden, duyular üstü, aşkın nitelikteki Tanrı'nın, sınırlı duyu verileriyle tam manasıyla idrak edilmesi mümkün değildir. Çünkü metafizik zorunluluk, varlık âleminin duyulur güçleriyle anlaşılabilir. Kant gibi rasyonalist filozoflar ise tek ve gerçek âlemin, içinde bulunulan âlem olduğunu ve Tanrı'yı idrak etmenin duyular vasıtasıyla akli çıkarımlardan elde edilecek bilgilerle mümkün olduğunu savunmaktadır.¹⁹ Bu farklı bakış açıları ekseninde değerlendirildiğinde,

15 İbn Sînâ, *Risâletü'l-Arşıyye*, Thk. İbrahim Hilal, Kahire, 1980, s. 16.

16 Temel Yeşilyurt, "Tanrı Vardır İfadesinin Mantıkî Statüsü", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 4, Elazığ, 1999, s. 181.

17 Mehmet Sait Reçber, "Plantinga ve Tanrı İnancının Temelselliği", *Felsefe Dünyası*, Sayı: 39, 2004/1, s. 24. Temelcilik hakkında detaylı bilgi için bkz. Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yay., İstanbul, 2013, s. 1056-1057.

18 Michael Peterson v.d., *Akil ve İnanç, Din Felsefesine Giriş*, Çev. Rahim Acar, Küre Yay., 3. Baskı, İstanbul, 2012, s. 110.

19 Kant, *a.g.e.*, ss. 120-126.

söz konusu problem tümüyle çözümlenebilir görünmemektedir. Mantıksal açıdan ise kozmolojik delilin nedensellik ilkesi bağlamında ‘Tanrı vardır.’ yargısını desteklemesine karşın, nihai olarak Tanrısal varlığın gözleminin mümkün olmadığını savunanların da olduğu görülmektedir.

2.3. Bir Tanrı Kanıtlanması Olarak Teleolojik Delile Getirilen Temel Eleştiriler

Her varlıktaki düzenin irdelenmesi ve bunun tesadüfi olamayacağı neticesine ulaşılacağı gerekçesiyle aşkın varlık kanıtlanması olarak kısaca ifade edilebilen teleolojik delile yapılan en önemli itirazlardan biri Hume’a aittir. Ona göre, evrene bir düzen hâkimdir, ancak bu düzeni aşkın bir varlıkla ilişkilendirmek, varlığın kendi içerisinde bir nizama sahip olduğunu kabul etmekten daha makul değildir.²⁰ Kanaatimizce, bu bakımdan değerlendirildiğinde Hume’un teleolojik argümanı tümüyle reddettiğini savunmak doğru görünmemektedir. Aksine o, var olan düzeni kabul etmekle birlikte delillendirmenin empirik temellerinin zayıf olduğunu savunmakta ve bu anlamda argümanın güçlendirilmesi hususunda din felsefecilerine katkı sağlamaktadır. Çünkü Hume’un metafizik kabulü, tümel manada Tanrı ve metafizik kanıtlamaların karşısında olduğunun iddia edilmesini engellemektedir. Onun temel itirazı, dış dünyada duyu verisiyle algılanan varlıkla, duyu verisi tarafından algılanamayan metafizik varlıklar arasında kurulması muhtemel argümanın öncüllerinin, güçlü bir illet benzerliğine sahip olmamalarına rağmen evrensel bir geçerlilik iddiasında bulunmalarıdır.²¹ Ancak kabul etmek gerekir ki, Hume’un açıkladığı manada bir analogi, yöntem bağlamında öncüllerindeki tümel farklılıklar sebebiyle mantıksal açıdan da güvenilir bir akli çıkarım değildir.

Birikimsel bir yapıya sahip olan ve evrendeki düzen ve amaçlılığı aşkın varlık için bir ispat kabul eden teleolojik kanıta dair tez ve anti-tez içeren argümanları güçlendirecek bazı antik dönem tartışmaları bulmak mümkündür. Mantığın kurucusu olan Aristoteles, teleolojiyi detaylı şekilde ele alan, bilinen ilk düşünürdür. Ancak onun bu tavrının doğrudan bir Tanrı kanıtlanması amacı taşıdığını iddia etmek doğru değildir. Onun temel amacı tüm varlıkların bir amacı olduğu ve buna uygun olarak bir amaçlılık ve nedensellik prensibine sahip olduklarıdır. Varlıktaki düzen ve amaçlılığın gerçekleşmesini sağlayan aşamaları biçimsel, maddi, hareket ve amaç neden olmak üzere dört bölümde inceleyen Aristoteles, bu aşamaları aynı zamanda varlığın meydana gelme süreci olarak da düşünmektedir.²² Bu noktada

20 David Hume, *Din Üstüne*, Çev. Mete Tunçay, İmge Kitabevi, 5. Baskı, Ankara, 2016, s. 63-64.

21 Ali Çetin, Tanrı ve Analogi, *Dini Araştırmalar*, Cilt: 13, Sayı: 37, 2010, s. 69.

22 Aristoteles, *Metafizik*, Çev. Ahmet Arslan, Sosyal Yay., İstanbul, 1996, s. 85-86.

Aristoteles'in teleolojik delili ele alma biçimini Tanrı'ya dair bir ispat olarak kabul edenlere karşın, varlığın kendi içindeki düzenliliği evrimsel ya da determinist bir tutumla değerlendirenler de mevcuttur. Her iki düşünce biçimi de kendi argümanları bağlamında kabul edilebilir nitelikte görünmesine karşın Aristoteles'in Tanrı tartışmalarındaki pozisyonu genel anlamda muğlak kabul edilmektedir. Bunun nedeni onun metafiziğe dair meselelerde mantıksal görüşlerinin aksine -teleolojik delilde de olduğu gibi- keskin bir netliğin genellikle bulunmamasıdır. Bu nedenle evrensel kesinlik iddiası taşıyan mantıksal yöntemin metafizik konularda da denetlemeye açık olan durumlarda olduğu gibi tartışmasız doğru bir sonuca ulaşamayacağı iddia edilebilir. Çünkü söz konusu mantık ilkelerini ve mantıksal yöntemi sistematik anlamda pozitif bilimlere kazandıran Aristoteles dahi, Tanrı'nın varlığı da dâhil olmak üzere metafizik konularda kesin sonuçlar içeren net akıl yürütmeler ortaya koymamıştır, denilebilir.

3. Pozitivizm Bağlamında 'Tanrı Vardır.' Yargısının İncelenmesi

Tanrı'nın varlığını ispatlamak adına geliştirilen kanıtlamaların yanı sıra, böyle bir varlığın yokluğunu delillendirmeye çalışanlar da olmuştur. Ancak bu noktada belirlenen yöntem ve sınırlar kişilerin eğilimli olduğu alanlara göre farklılık göstermektedir. Bu alanlardan biri, sınırları içerisinde kesinlik iddiası taşıyan mantığın akıl yürütmelerini kullanarak aşkın varlığa yapılan itirazlardır. Bahsi geçen görüş, mantıkçı pozitivistler için önem taşımaktadır. Onlara göre, ispata konu olacak Tanrı'nın varlığı ya da yokluğuna dair mesele ancak salt akli nitelik taşıyan mantığın metodu ile ele alınabilir. Bu görüşteki mantıkçı pozitivistlerden biri Ayer'dir. Ayer'e göre, duyu verileri bilginin kaynağıdır ve bu veriler kanalıyla kurulan doğru akıl yürütmeler öznesini bilgiye ulaştırmaktadır. Ancak o, Aristoteles'ten farklı olarak doğuştan/apriori/önsel olan veya aksiyom içeren bilgileri, onların doğruluğundan emin olunamayacağını iddia ederek reddeder. Ayrıca bu tür aksiyomatik bilgilerin doğruluğunun kesinliğinden şüphe edilmeyeceğini savunanları totolojik bir tavır sergiledikleri gerekçesiyle eleştirir. Çünkü totolojiler yeni bir bilgi iddiasında bulunamayacağı gibi basit birer tekrardan ibarettir.

Bu bağlamda ifade edilebilir ki, Ayer'e göre duyulur olmayan metafizik alan hakkında bilgi sahibi olmak mümkün değildir. Hakkında bilgi sahibi olmadığımız bir alanın varlığının kesinliğini savunmak ise anlamlı değildir. Ancak onun buradaki tutumu, agnostik bir tavır olmanın yanı sıra ateizme de yakın bir yaklaşımdır. Çünkü ona göre, 'Tanrı vardır.' önermesinin ispatı ne kadar imkânsızsa, kötülük meselesinin zorunlu bir sonucu olarak ortaya çıkan 'Tanrı yoktur.' önermesinin ispatı da o kadar olanaksızdır ki, bir şeyin

varlığını ispatlayamamak onun yokluğunun ispatlanması noktasındaki zorunluluğu ortadan kaldırmaktadır. Felsefe tarihi boyunca Tanrı'nın varlığını ispatlamak için geliştirilen tüm argümanlar, basitçe Tanrı'nın varlığına dair zihinde hazır bulunan bir ön kabulün ürünüdür. Yani, Tanrı'nın var olduğunu ifade eden sonuç, içeriksel manada öncüllerde hazır bulunmaktadır.²³ Dolayısıyla böyle bir akıl yürütmenin doğruluğunun kabulü, mantığın akıl yürütmelerinin birer kısır döngü olduğunu da kabul etmeyi gerektirir ki, bilimsel anlamda mantık için böyle bir çıkmaza girme durumu söz konusu olmamalıdır. Ayer gibi Tanrı karşıtı söylemlere sahip filozofların, onun yokluğunu delillendirme noktasında mantığı yöntem olarak seçmeleri ise tartışmanın tümüyle diyalektik bir boyuta taşınmasını sağlamakta ve bu görüştekilerin savlarını güçlendirmektedir.

4. Ateizm Bağlamında 'Tanrı Vardır.' Yargısının İncelenmesi

Ateizmin çıkış noktası olarak Tanrı'nın yokluğunun ispatlanmasından ziyade Tanrı'nın varlığına dair kabul edilebilir bir delilin bulunmadığı gösterilmektedir. Ancak bu bakış açısının bir ispat olmaktan uzak olmasının yanı sıra pozitivist ve agnostik düşünce ile de keskin bir şekilde ayrışmadığı ifade edilebilir. Çünkü ateizmin agnostisizmden tümüyle ayrılması ve Tanrı'nın varlığı meselesine dair alternatif bir fikir olduğunu savunmanın imkânı, Tanrı'nın yokluğuna işaret edecek doğrudan bir kanıtın varlığı ile olanaklıdır. Bu bağlamda ateizmin varsayımının ikna edici bir sav olmadığı iddia edilebilir.²⁴ Ateizmin Tanrı'nın varlığını reddetmek için kullandığı argümanlardan biri, her şeye gücü yeten, aşkın Tanrı anlayışı ile kötülük ve acının varlığı arasında kurmak istediği bağ yani, kötülük problemidir. Ateistik tavra göre Tanrı varsa kötülük olmamalı, kötülük varsa da Tanrı'nın var olduğu iddia edilmemelidir. Ancak hiçbir teistik düşüncede Tanrı ve evrenin genel akışı içerisindeki olumsuzluklar arasında zorunlu bir bağ olduğuna dair kabul mevcut değildir. Bu durumda mantıksal açıdan da açıkça ifade edilebilir ki, kötülüğün varlığının Tanrı'nın yokluğuna dair kanıt oluşturduğunu iddia etmek üzere basitçe kurulan kıyas bir safesatadır, yani muhatabını geçerli ve tutarlı bir sonuca götürmemektedir. Aksine kötülüğün varlığının anlamlı görülmesi ile Tanrı'nın varlığını destekler bir nitelik taşıdığını savunmak mümkündür. Bu da Tanrı'nın varlığının nedensiz kötülüğün varlığı ihtimalini ortadan kaldırdığını savunanlar tarafından kabul edilmektedir.

23 Alfred Jules Ayer, *Dil, Doğruluk ve Mantık*, Çev. Vehbi Hacıkadıroğlu, Metis Yay., 3. Baskı, İstanbul, 2010, s. 91-92.

24 William Lane Craig, "Ateizmin Teistik (Tek-Tanrı) Yaklaşımıyla Eleştirisi", Çev. Yaşar Ünal, *Kelam Araştırmaları*, 11:1, İstanbul, 2013, s. 558.

Salt inkâr temelli bir düşünce geliştirmektense 'delillerin götürdüğü yere gidilmesi' gerektiği fikrini savunan yaşamının sonraki dönemlerinde Tanrı'nın varlığını kabul eden Anthony Flew'e göre, bilim doğanın Tanrı'ya işaret eden üç yönü olduğunu göstermektedir. Doğa ve kanunları arasındaki uyum, kesintisiz olarak varlığını devam ettiren doğa içerisindeki hayat ve evrenin var olması şeklinde nitelenebilecek bu üç yön kendisinin de hayatının ilk döneminde yapmaya çalıştığı gibi çok uzun yıllardır salt bilimsel, yani tüm Tanrı kabullerini dışarıda bırakan bakış açısıyla ele alınmaya çalışılmış ancak başarılı olunamamıştır.²⁵ Bu başarısızlığın nedeni ise Flew'e göre, doğa tarafından açıkça sunulan gerçeği göz ardı etmek suretiyle, Tanrı'dan tümüyle bağımsız, zorlama bir ontoloji anlayışı geliştirmek için harcanan sığ düşünce yapısıdır.

Tanrı'nın varlığı konusunda bir başka bakış açısı ise döneminin önemli filozoflarından olan Nietzsche'ye aittir. Farklı bir okumayla, onun yaklaşımının tümüyle ateistik bir tutum olduğu iddia edilebilmekle birlikte, aslında teist olduğuna, ancak insan eliyle sürekli değişime ve gelişime tâbi tutulan Tanrı anlayışını eleştirdiğine yönelik bir savunuyu da bulunmaktadır. Nietzsche'ye göre, metafizik inançları hayatlarının ve felsefi anlayışlarının merkezine koyan kimseler 'metafizikçi sanatkarlar'dır ve onları bunu yapmaya zorlayan, dünyanın plansızlığını, inandıkları soyut bir gerçekliğin planıymışçasına kabul etmek istemeleri, başka bir deyişle, dünya karşısındaki kendi çaresizlikleri sebebiyle buna sığınmalarıdır.²⁶ Açıkça görülmektedir ki Nietzsche, Hıristiyanlık öğretisinde önemli rol oynamış kilise babalarından olan Augustinus'un düzen, uyum ve Tanrısal iyilik olarak gördüğü evrene dair nitelikleri²⁷ kaos olarak kabul etmekte ve Augustinus'u tüm benliğiyle kabule götüren varlık, onu redde yöneltmektedir. Aslında bu durum, kişinin kendi eliyle var ettiği somut bir varlığa, yine kendi eliyle bir ruh verdiğini iddia etmesi kadar anlamsızdır. Böylelikle insanlar, kendi varlıklarını garanti altına almak adına ürettikleri hayallere inanmakta ve bunlar üzerinden geleceklere ilişkin beklentilere girmektedir. Bu inanç ve beklentiler zaman içerisinde salt itibarî, aşkın ve özellikleri insan eliyle belirlenebilecek kadar insani bir varlık anlayışını ve insan zihninin en çok kitleye ulaşmış ürününü, yani Tanrı'yı doğurmuştur. Hâlbuki Hıristiyan inancı incelendiğinde Nietzsche'ye göre, Tanrısal vasıf olarak nitelenen tüm özelliklerin, Tanrı kabulüne insan eliyle eklendiği açıkça görülmektedir.

25 Anthony Flew, *Yanılmışım Tanrı Varmış*, Çev. Hasan Kaya, Zeynep Ertan, Profil Yay., İstanbul, 2015, s. 89-90.

26 Friedrich W. Nietzsche, *Zerdüşt Böyle Diyordu*, Çev. Osman Derinsu, Varlık Yay., İstanbul, 2013, s. 64-65.

27 Augustinus, *İtirafatlar*, Çev. Çiğdem Dürüşken, Kabcacı Yay., İstanbul, 2010, s. 210-211.

Nietzsche'nin 'Tanrı öldü!' cümlesi, bu belirlenmiş Tanrı inancının, sürekli farklı belirlenimler arayışındaki insanın istekleri doğrultusunda değişmesine karşılık gelebilir. Yani insan, tüm dönemlerde bir öncekinden daha kompleks korkular yaşamakta ve dolayısıyla her dönemin kendi korkuları içerisinde farklı bir sığınma noktası bulmaya çalışmaktadır ki, insan tarafından keyfiyeti belirlenmiş olan Tanrı inancı, bunun için oldukça uygun görünmektedir. Öyleyse her yeni dönem, eklektik ama yeni özelliklere sahip bir Tanrı yaratmakla kalmayacak, aynı zamanda yenisine yer bulabilmek adına önceki Tanrı'sını yok edecektir. Nietzsche'ye göre, içinde bulunduğu dönemde, Hıristiyanlığın Tanrı'sı, yine O'nu belirleyen ve aynı zamanda O'ndan yardım bekleyen insanlık tarafından öldürülmüştür.²⁸ Bu ifadenin bir çeşit kilise eleştirisi olmasının yanı sıra, Ortaçağ metafiziğinin yıkılıp yerine *Bilimin Tanrısı'nın* inşa edilmesine sebep olması da, bahsi geçen dönüğü açıkça gözlemlenebilir kılmaktadır.

5. Agnostisizm Bağlamında 'Tanrı Vardır.' Yargısının İncelenmesi

Tanrı'nın varlığına ya da yokluğuna dair ileri sürülen argümanların rasyo-nel manada tam anlamıyla kavranması ve kesinlik içeren bir kanaate ulaşılması için insan aklının yetersiz olduğu görüşünü savunan agnostisizme göre, şüphe etmek aslolanıdır.²⁹ Dolayısıyla agnostisizme göre Tanrı'nın ne varlığı ne de yokluğu bilinebilir değildir. Bunun mantıksal açıdan en kolay şekilde ifade edilme yolu ise Tanrı'nın varlığına dair lehte ve aleyhte olan delillerin bilimsel olarak birbirlerine karşı herhangi bir üstünlüğünün olmadığı şeklindedir. Bu noktada agnostiklerin ateistlerden ayrıldığını ifade etmek gerekmektedir. Tanrı'nın doğrudan beş duyu organı aracılığıyla elde edilen verilerle tespit edilememesi onlara göre yokluğunun ispatıyken, agnostiklere göre yeterli bir delillendirme değildir. Bu nedenle agnostikler Tanrı'nın bilinebilir olup olmadığına dair septik bir tavrı benimsemişlerdir.

Tarihte teizm ve ateizmin tez ve anti-tezlerinin yeterli olmadığı görüşündeki birçok düşünürün agnostik bir eğilime sahip olduğunu görmek mümkündür. Hayatının belli bir döneminde bu eğilime sahip olan Anthony Kenny'e göre, teizm ve ateizmin delilleri herkesi belli bir doğruda bir araya getirecek derecede güçlü olmadığı için her iki görüşün de savunulmasına devam edilmiştir. Bu nedenle her iki düşünce için de etkili eleştirilerde bulunabilen ve doğrudan evrensel bir kesinlik iddiası barındırmayan agnosti-

28 Karen Armstrong, *Tanrı'nın Tarihi*, Çev. Oktay Özel, Hamide Koyukan, Kudret Emiroğlu, Ayraç Yay., Ankara, 1998, s. 444-445.

29 Alvin Plantinga, "Agnosticism" Md., *A Companion to Epistemology*, Second Edition, Ed. Jonathan Dancy, Blackwell Publishing, Hong Kong, 2010, s. 222-223.

sizm inanç bağlamında en rasyonel pozisyon olarak kabul edilebilir.³⁰ Bunun nedeni, epistemik olarak ispatı imkânsız olan bir konuda, tarafsız kalmayı seçmenin her iki uçta da bulunmaksızın keskin bir tercihte karar kılmamış olmanın esnekliği ve ateizm ile teizmin eşit derecede dogmatiklik barındırdığı düşüncesidir. Ancak çalışmamızın temel yöntemi olan Aristoteles mantığının üç temel ilkesinden biri olan üçüncü halin imkânsızlığına göre³¹ bu tür bir belirsizlik kabul edilebilir olamayacağı gibi bilime de herhangi bir katkı sağlayabilmesi mümkün değildir. Ancak söz konusu agnostik tutum, klasik temelcilerin de kabul ettiği, mevcut bilimsel yöntemlerle doğrulanamayan yahut ispatlanamayan durumlarda onay veya reddin yanlış olduğunu benimseyen tavidir. Çünkü salt akli bir çıkarımın ürünü olmayan tüm neticeler îmânî kabullere dayanır, bu da ancak rasyonelliğin esas görülmediği durumlar için anlamlıdır.

Sonuç

Çalışma boyunca ele alınan tez ve antitezler göstermektedir ki, Tanrı'nın varlığına dair öne sürülebilecek çok sayıda delil ve onları çürütmek adına yapılabilecek birçok itiraz mevcuttur. Tanrı'nın varlığını kabul eden teizm O'nun ispatını ontolojik, kozmolojik ve teleolojik deliller bağlamında yapmış ancak bu deliller ateizm ve pozitivism tarafından eleştirilirken, agnostisizmin söz konusu delillere karşı şüpheli bir yaklaşım sergilediği görülmüştür. Ancak açıktır ki, tüm delillendirme ve çürütme çabaları biçimsel ve içeriksel anlamda yeni tartışmaları doğurmakta ve bu tartışmalar da yeni savunuyu ve eleştirileri ortaya çıkarmaktadır. Bahsi geçen argümanların niceleliksel anlamda çokluğu, hem anlaşılma ve hem de belli ölçüde rasyonelleştirilerek tek bir çalışmanın kapsamı içerisinde ele alınmalarını güç hale getirmektedir. Ancak açıktır ki, çıkarımların kabul edilebilirliğini belirleyen, çıkarımın yapılmasını gerçekleştirmek adına oluşturulan akıl yürütme melerinin öncüllerinin konumu ve tâbi oldukları mantıksal kaidelere uygunluğudur. Bu nedenle "Tanrı vardır." önermesi mantıksal anlamda bir kıyasın sonucu olarak ele alındığında formel bir geçerlilik iddiası taşıyabilmektedir. Buna karşın, içeriksel anlamda öncüllerin gerçekliğinin tespiti onların dış dünyada denetlenebilir olmasını gerektirdiğinden söz konusu sonucun epistemolojik konumu tartışmaya açık hale gelmiştir. Pozitif ateizm, pozitivism ve maddeci anlayışa sahip olan materyalizmin metafizik konulara dair ispatlanamaz oldukları yönündeki iddialarının ve bu ispatlanamama durumunun bir çeşit reddiyeyi doğurmasının sebeplerinden biri de budur.

30 Tuncay Akgün, "Anthony Kenny'e Göre Tanrı İnancının Rasyonelliği", *Beitülhikme*, 8 (1), Ankara, 2018, s. 97.

31 Aristotle, *Metaphysics*, The Basic Works of Aristotle içinde, Ed. Richard McKeon, C.D.C. Reeve, The Modern Library, New York, 2011, IV, Ch. 2, 1006b, s. 738-739.

Bu noktada herhangi bir ön kabul, dini inanış yahut reddedişin, kanıtlamalarda elde edilen sonuçtan belli ölçüde bağımsız olarak genel bir tavrı ifade ediyor olduğu da açıktır. Yani herhangi bir akıl yürütmede asıl unsur olan ön kabul denetlenebilir değilse, akıl yürütmenin kurucusu için sonucunun denetlenebilir olup olmaması da herhangi bir anlam taşımamaktadır. Dolayısıyla, genel argümanların varlığını bir yana bırakırsak, bahsi geçen Tanrısal güç ve O'nun varlığı üzerine oluşan varsayımların birer ön kabul niteliği taşımaları nedeniyle öznel oldukları ve inanışların da tecrübi nitelik taşıyacağı iddia edilebilir niteliktedir.³² Bu durumda reformist teologların savunduğu görüş, belli ölçüde problemi çözüyor görünmektedir. Söz konusu anlayışa göre, daha önce de ifade edildiği üzere doğal teolojiye karşı bir tavırdan söz edilmektedir. Ancak bunun nedeni, çalışma boyunca ele alınan kanıtlama ve itirazların doğru olması değil, Tanrı inancının fitri olması nedeniyle, bilinen bilimsel yöntemlerle kanıtlanmasının bir zorunluluk olmasından kaynaklanmaktadır.

Tanrı'nın varlığını yahut yokluğunu ispatlamak amacıyla oluşturulan akıl yürütmelerin, kişileri sahip oldukları inançtan tümüyle sıyıramaması da yukarıda ifade edilen öznelikle ilişkilidir. Açıktır ki, söz konusu argümanların neredeyse tamamı, inanç bağlamında tümüyle objektif bir zihnin ürünü değil, aksine Tanrısal varlık ya da yokluğun inancına bağlı bir düşünce yapısının apolojik bir tavrı ve teyidi olarak da değerlendirilebilir. Yani Tanrı'nın varlığı meselesine dair lehte ve aleyhte oluşturulan tüm argümanlar bu savunuları yapanlar için genellikle ispat niteliği taşımaktadır. Tüm bu kanıtlamalara gerek olmayacak ölçüde salt rasyonel bir bakış ve duyu verisiyle örtüşen metafizik anlayışının var olması ise inancın somut verisi olarak nitelenebilen hiçbir dinin özünü doğrudan örtüşmemektedir. Dolayısıyla metafizik bilginin varlığı tarih boyunca geliştirilen argümanlarla birlikte, inanmak isteyenler için kesinlik derecesinde açıkken, inancı reddedenler için de delil-inanç hürriyeti gereği müphem olmak durumundadır. Aksi takdirde bahsi geçen tüm tartışmalar değersiz, geliştirilen tüm argümanlar da anlamsız olacaktır.

Nihai olarak Tanrı inancı ve Tanrı'nın varlığı yahut yokluğuna dair kurulan akıl yürütmeler şeklen yani biçimsel anlamda mantık kaidelerine uygun olsalar dahi, içeriksel olarak denetlenmeleri ve bu denetlemelerin neticesinde formel anlamda olduğu gibi kesin bir neticenin elde edilmesi mümkün görünmemektedir. Çünkü söz konusu kesin neticenin elde edilmesinin mümkün olması Tanrı inancına dair oluşmuş farklı düşünce yapılarının

32 Blaise Pascal, *Düşünceler*, Çev. Metin Karabaşoğlu, Kanüs Yay., İstanbul, 1996, s. 110-111.

Tanrı İncancına Dair Yaklaşımlar Bağlamında 'Tanrı Vardır.' Yargısının Mantıksal Analizi savunularının mümkün olmamasını zorunlu olarak gerektirirdi. Öyleyse metafiziğe dair meselelerin belli ön kabulleri gerektirmesinden ve inancın tercihe bağlı, tecrübi bir niteliğe sahip olmasından dolayı mantıksal anlamda evrensel kesinliğe karşılık gelen bir akıl yürütmeye konu olması olası görünmemektedir.

Öz

Tanrı İnancına Dair Yaklaşımlar Bağlamında ‘Tanrı Vardır.’ Yargısının Mantıksal Analizi

Tanrı konusu, felsefe tarihi için her dönemin problematik meselelerinden biridir. Konunun farklı bakış açıları bağlamında ele alınması mümkündür. Bu bakış açılarından ilki, Tanrı'nın varlığını tartışmayan, onu doğrudan kabul eden, ancak karşıt görüşlere karşı apolojik bir tavırla bu zorunlu varlığı kanıtlama çabasındaki din yahut inanç odaklı delillendirmeleri içermektedir. Bir diğer bakış açısında, Tanrı'nın varlığını yahut yokluğunu eşit zeminde tartışan anlayış merkezdedir. Son bakış açısına göre ise, Tanrı'nın varlığıyla ilgili konuşma, konuşanın gerçeklik anlayışının sınırları doğrultusunda gerçekleşme zorunluluğunun ortaya çıkması sebebiyle, belirsiz ve görelidir. Ancak imanî bir alt yapıya sahip olsa dahi, Tanrı hakkında konuşulanın göreliliğinin, konuşmanın anlamlı yahut doğru olup olmadığını gerektirdiğini iddia etmek pozitif bir bilim olarak mantıksal açıdan kabul edilebilir değildir. Çalışmamızın amacı, Tanrı'nın varlığını tartışan temel yaklaşımların tez ve antitezlerini, tarihteki bazı Tanrı tartışmalarını ele alarak değerlendirmek ve ‘Tanrı vardır.’ yahut ‘Tanrı yoktur.’ önermelerinin mantıksal zeminde konumunu belirlemektir.

Anahtar Kelimeler: Klasik Mantık, Aristoteles, Önerme, Yargı, Tanrı, Gerçeklik, İspat.

Abstract

The Logical Analysis of The Judgement of “God Existences” in The Context of Approaches to The Belief of God

The issue of God is one of the problematic issues of every period for the history of philosophy. It is possible to discuss the issue in the context of different perspectives. The first of these perspectives contains the provings that accept the existence of God directly and do not debate it, focusing on religion or belief which tries to prove the existence of God in an apologetic manner against the opposite view. In the other perspective, the aspect which debates the existence or absence of God on an equal ground is in the center. According to the last perspective, talking about the existence of God is indefinite and relative, because of the appearance of realization necessity on the limits of the debater's reality aspect. Even if it has a faith base, discourse, which claims that talking about God is relative and this is not true or meaningful, is not acceptable as a positive science logically. The purpose of this research is to examine the thesis and antithesis of the main approaches discussing the existence of God by tackling some debates about God in history and to determine the state of the propositions of “God existences” or “God doesn't existence” on the logical ground.

Keywords: Classical Logic, Aristotle, Proposition, Judgement, God, Reality, Proof.

Kaynakça

- AKGÜN, Tuncay, "Anthony Kenny'e Göre Tanrı İnancının Rasyonelliği", *Beytülhikme*, 8 (I), Ankara, 2018, ss. 95-118.
- ARİSTOTELES, *Organon III, Birinci Analitikler*, Çeviren: Hamdi Ragıp Atademir, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1989.
- _____, *Metafizik*, Çeviren: Ahmet Arslan, Sosyal Yayınları, İstanbul, 1996.
- ARISTOTLE, *Metaphysics*, The Basic Works of Aristotle içinde, Ed. Richard McKeon, C.D.C. Reeve, The Modern Library, New York, 2011.
- ARMSTRONG, Karen, *Tanrı'nın Tarihi*, Çevirenler: Oktay Özel, Hamide Koyukan, Kudret Emiroğlu, Ayraç Yayınevi, Ankara, 1998.
- ARSLAN, Adnan, *Tanrı'nın Varlığına Dair Argümanlar, Ateist Din Felsefesi Eleştirisi*, İSAM Yayınları, İstanbul, 2006.
- AUGUSTINUS, *İtirafılar*, Çeviren: Çiğdem Dürüşken, Kabcacı Yayınevi, İstanbul, 2010.
- AYER, Alfred Jules, *Dil, Doğruluk ve Mantık*, Çeviren: Vehbi Hacıkadiroğlu, Metis Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2010.
- CEVİZCİ, Ahmet, *Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yayıncılık, İstanbul, 2013.
- CRAIG, William Lane, "Ateizmin Teistik (Tek-Tanrı) Yaklaşımıyla Eleştirisi", Çeviren: Yaşar Ünal, *Kelam Araştırmaları*, 11:1, İstanbul, 2013, ss. 557-573.
- ÇETİN, Ali, "Tanrı ve Analoji", *Dini Araştırmalar*, Cilt: 13, Sayı: 37, 2010, ss. 63-72.
- DESCARTES, Renatus, *Metafizik Üzerine Düşünceler*, Çeviren: Çiğdem Dürüşken, Kabcacı Yayıncılık, İstanbul, 2013.
- EMİROĞLU, İbrahim, *Klasik Mantığa Giriş*, Elis Yayınları, 6. Baskı, Ankara, 2010.
- FÂRÂBÎ, Ebu Nasr Muhammed, *Uyûnü'l-Mesâil*, Tahkik: Ahmed Naci Cemali, Matbaatü'l-Adeni, 1907.
- FLEW, Anthony, *Yanılmışım Tanrı Varmış*, Çevirenler: Hasan Kaya-Zeynep Ertan, Profil Yayıncılık, İstanbul, 2015.
- GILSON, Etienne, *Ortaçağ Felsefesinin Ruhu*, Çeviren: Şamil Öçal, Açılım Kitap, İstanbul, 2005.
- HUME, David, *Din Üstüne*, Çeviren: Mete Tunçay, İmge Kitabevi, 5. Baskı, Ankara, 2016.
- İBN SÎNÂ, *Risâletü'l-Arşıyye*, Tahkik: İbrahim Hilal, Kahire, 1980.
- _____, *Yorum Üzerine*, Çeviren: Ömer Türker, Litera Yayıncılık, İstanbul, 2006.
- _____, *II. Analitikler*, Çeviren: Ömer Türker, Litera Yayıncılık, İstanbul, 2006.
- KANT, Immanuel, *Gelecekte Bilim Olarak Ortaya Çıkabilecek Her Metafiziğe Prolegomena*, Çevirenler: İoanna Kuçuradi, Yusuf Örnek, Türkiye Felsefe Kurumu, 4. Baskı, Ankara, 2000.

- KENNY, Anthony, "Bilinmeyen Bir Tanrı'ya İman", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, Çeviren: Fatih Topaloğlu, Cilt: 13, Sayı: 2, Samsun, 2013, ss. 229-241.
- KOÇ, Turan, *Din Dili*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2012.
- NIETZSCHE, Friedrich W., *Zerdüşt Böyle Diyordu*, Çeviren: Osman Derinsu, Varlık Yayınları, İstanbul, 2013.
- ÖNER, Necati, "Klasik Mantıkta Modalite-I, Modal Önermeler", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 15, Ankara, 1967, ss. 69-85.
- PASCAL, Blaise, *Düşünceler*, Çeviren: Metin Karabaşoğlu, Kanüs Yayınları, İstanbul, 1996.
- PETERSON, Michael, Hasker, William, Reichenbach, Bruce, Basinger, David, *Akıl ve İnanç, Din Felsefesine Giriş*, Çeviren: Rahim Acar, Küre Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2012.
- PLANTINGA, Alvin, "Agnosticism", *A Companion to Epistemology*, Second Edition, Edited by Jonathan Dancy, Blackwell Publishing, Hong Kong, 2010.
- _____, "Teizm, Ateizm ve Rasyonalite", Çeviren: Ferhat Akdemir, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 22, İstanbul, 2010, ss. 285-294.
- REÇBER, Mehmet Sait, "Plantinga ve Tanrı İnancının Temelselliği", *Felsefe Dünyası*, Sayı: 39, 2004/1, ss. 20-41.
- SPADE, Paul Vincent, *Thoughts, Words and Things: An Introduction to Late Mediaeval Logic and Semantic Theory*, 2002.
- TOPALOĞLU, Bekir, İslam Kelamcılarının ve Filozoflarına Göre Allah'ın Varlığı (İsbât-i Vacip), Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 9. Baskı, Ankara, 2001.
- YARAN, Cafer Sadık, *Günümüz Din Felsefesinde Tanrı İnancının Aklîliği*, Etüt Yayınları, Samsun, 2000.
- YEŞİLYURT, Temel, "Tanrı Vardır İfadesinin Mantıkî Statüsü", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 4, Elazığ, 1999, ss. 167-184.
- ZIFF, Paul, "Tanrı Hakkında", Çeviren: Cevan Kuvancı, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 13, 2011/2, ss. 123-129.